

Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine

Mesut OKUMUŞ*

Öz Makalede Kur'an'ın tedrici nüzul süreci bağlamında Mekki ve Medeni ayetler üzerinde durulmaktadır. Kur'an'ın metin yapısının kendine özgülüğü işlenmektedir. Tedrici nüzul sürecinin içerdiği hikmetler ve buna dair Kur'an'ın ve İslam bilginlerinin tespitleri ele alınmaktadır. Mekke ve Medine döneminde inen ayetler, bunların özellikleri hakkında İslam bilginleri ve araştırmacıların görüşleri ele alınarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Mekke, Medine, nüzul, tedricilik, kronoloji, hikmet.

On the Makki and Madani Verses in the Context of Gradual Revelation of the Quran.

Abstract This article focuses on the Meccan and Madanian surahs and verses in the context of gradual revealing of the Quran. The structure of self-specify of the Quran's text is emphasized. The article contains the intricacies of the gradual revealing of the Quran and the thoughts and evaluations of Muslim scholars. In this article Meccan and Madanian surahs and verses, their properties are evaluated by considering the opinions of Islamic scholars and researchers.

Keywords: Quran, Meccan, Madanian, reveal, gradual, chronology, wisdom.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kur'an'ın metin tertibi ve yapısı, diğeri ilâhî kitapların metin tertibinden farklılık arz eder. Yahudiliğın kutsal kitabı Tevrat, Tekvin bölümüyle başlar; önce Hz. Âdem kıssası, ardından sırasıyla diğeri peygamberlerin yaşadıkları olaylar, belli bir kronolojiyi izleyerek bir tür tarih kitabı gibi devam eder. Hıristiyanların kutsal kitabı İnciller de, Hz. İsa'nın hayatını belli bir tarihi sıralamaya uyararak anlatırlar. İncil okuru, önce Hz. İsa'nın doğumunu, daha sonra başından geçen diğeri olayları, gösterdiği mucizeleri ve sonunda çarmıha gerilmesi ve göğe yükselişinden bahseden bölümleri belli bir tarihsel sıralamaya göre biyografi eseri gibi okur. Kur'an okurları için durum böyle değildir. Allah'ın insanlığa gönderdiği son ilahi ve evrensel hitabı olan Kur'an, beşer ürünü olmadığını ispatlarcasına diğeri ilahi kitaplardan farklı olarak kendine has özel bir tertip ve anlatım düzenine sahiptir.

Kur'an'ın kendine özgü tertibi, kronolojik sıralamaya alışkın batılı araştırmacı ve okurlara biraz düzensiz ve karmaşık gibi görünür. Diğeri ilahi kitaplar, bizzat peygamberleri tarafından değil sonradan belli şahıslar tarafından üstelik de inşilerinden uzun süre sonra kaleme alındıkları için tertipleri de sonradan yapılmıştır. Bazı müsteşriklerin düzensiz ve uyumsuz diye eleştirdikleri Kur'an'ın metin tertibi, kendine özgü özellikler ve güzellikler arz eder. Pasajlar halinde indiği ve üslubu düz yazıdan ziyade sözlü hitaba daha yakın olduğu için gerek okurken ve gerekse tefsir ederken onun bu özelliğini dikkate almayanlar için bu bir eksiklikmiş gibi algılanabilir.¹ Oysa tam aksine onun bu özelliği kısa, orta ve uzun hitaplar/hitabeler halinde nazil oluşu, beşer eli değmemiş olduğunu gösterir.

Kur'an, salt bir metin olarak değil hitap olarak algılanır, hitapta da akıl ve kalbe, işitme yoluyla ulaşmanın hedeflendiği dikkate alınır, ilahi kelamın hususiyetleri daha net bir biçimde kavranmış olur. Kur'an, insanı düz bir metin gibi okunurken değil, daha ziyade güzel sesle ve tertil üzere okunurken veya dinlenirken etkiler Cenab-ı Hakk'ın birçok Mekki surede özellikle geceleyin ve de tertil ile okumak suretiyle Kur'an tilavetini emretmesi, bu hikmete mebni olsa gerekir. *“Ey örtüsüne bürünen! Gece kalk, az bir kısmı hariç tamamında, yarısında veya yarısından daha az veya biraz fazla olmak üzere ağır ağır tertil üzere Kur'an oku!”* (73/ Müzzemmil, 1-4) Dikkat edilirse ayette az ya da çok, süreleri ibadet edenin durumuna göre değişse de geceleyin tertil üzere okunması emredilmiştir. Buna benzer emirler diğeri Mekki ve Medeni surelerde de yer almaktadır. *“Güneşin batışından sonra gece kararınca kadar namaz kıl; seherde de Kur'an oku; seherde okunan Kur'an şabittir.”* (17/ İsra, 78)

Kur'an'ın Nüzul Süreci

Kur'an-ı Kerim, Allah Resulüne toptan ve bir defada değil, yaklaşık yirmi üç yıllık bir zaman diliminde, belli aralıklarla ve olayların gelişimine göre parçalar halinde nazil olmuştur. Bu gerçek bizzat Kur'an tarafından da ifade edilmiştir. *“Ve biz bu (vahyi) değişmeyen gerçeğe işaret olarak indirdik ve o da hak olarak ulaştı. Çünkü biz seni yalnızca bir müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Ve ayrıca onu, insanlara zamana yayarak okuyasın diye parçalar halinde ayet ayet indirdik.”* (17/İsrâ, 105-106)

Hız. Peygamber'in gerek nübüvvet öncesi gerek nübüvvet sonrası hayatının büyük bölümü Mekke'de, kalan kısmı da hicretten sonra Medine'de geçmiştir. Bu nedenle Kur'an sure ve ayetlerinin bazıları Mekke döneminde, bazıları da Medine döneminde nazil olmuşlardır. Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre nübüvvet hayatının Mekke dönemi yaklaşık on üç yıl, Medine dönemi de on yıl sürmüştür. İşte bütün bu nübüvvet dönemini vahyin nüzul süreci olarak kabul eder ve aradaki fetret-i vahiy denilen kısa aralıklı kesintileri dik-kate almazsak, Kur'an'ın yaklaşık yirmi üç yıllık bir zaman diliminde parçalar halinde nazil olduğunu söyleyebiliriz.

Nüzulünün uzun bir zaman dilimine yayılması ve olayların gelişimine göre inmesi sebebiyle İslam âlimleri, Kur'an tefsirinde ayetlerin nüzul sebeplerini, nüzul sürecini ve indiği dönemleri bilmenin son derece önemli olduğunu belirtmişlerdir. Kur'an'ın Mekki ve Medeni sure ve ayetlerini bilmeyenlerin, nüzul zamanları ve tarzlarına, iniş vecihlerine vakıf olmayanların, Allah'ın kitabı hakkında konuşmalarının doğru ve helal bir teşebbüs olmayacağını söylemişlerdir.²

Hız. Peygamber, nübüvvet hayatı boyunca kendisine nazil olan ayetleri önce ezberlemiş, ardından da sahabenin okuma yazma bilenlerine yazdırarak kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Kur'an tilaveti, gerek ilk Müslüman olanların ibadet hayatlarının gerekse gündelik yaşantılarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kur'an'a yönelik bu yoğun ilgi İslam tarihi boyunca da sürmüş ve Kur'an tilaveti eğitim-öğretim sürecinin ilk ve en önemli unsuru olmayı sürdürmüştür. Yeni Müslüman olanlar eğitime önce Kur'an tilavetiyle başlamışlar, fırsat buldukça Kur'an okumaya ve onun içerdiği mesajları anlamaya çalışmışlardır. Hız. Peygamber'e nübüvvet öncesine dayanan dostluk ve yakınlıkları, ona duydukları sonsuz güven sebebiyle Müslüman olanlar hariç, nübüvvetin özellikle Mekke döneminde Müslüman olanlar büyük oranda Kur'an okuyarak veya okunan Kur'an'dan etkilenerek İslam ile şerefleşmişlerdir. Hız. Hatice, Hız. Ali, Hız. Zeyd ve Hız. Ebubekir gibi Allah Resulünün kişiliğinden etkilenen az sayıdaki mümin dışında Mekke dönemindeki müminlerin büyük çoğunluğu Kur'an'ın edebi üslubundan ve onun büyüleyici

etkisine duydukları hayranlık neticesinde müslüman olmuşlardır.³ Hz. Ömer'in Tâhâ suresini okuyarak mümin olması, bu tespiti destekler niteliktedir. Müşriklerin geceleri müminlerin okuduğu Kur'an'ı dinlemeye gitmeleri, Kur'an okunurken karmaşa çıkarma çabalarından bahseden ayetler bu tespiti desteklemektedir. Kur'an'ın eşsiz icazından etkilenerek İslam ile şereflenen sahabe-i kiram, gerek kıldıkları namazlarda ve gerekse eğitim öğretim sürecinde sürekli Kur'an ayetlerini okuyarak ilahi mesajları ezberlemeye, anlamaya ve hayatlarında uygulamaya çalışmışlardır.

Nübüvvet hayatı boyunca her yıl ramazan ayında o yıla kadar inen ayetleri Hz. Peygamber vahiy meleği Cebrail ile karşılıklı okuyarak kontrol etmişlerdir. Tarihi kaynaklarda nübüvvetin son yılında bu okumanın (arz) iki kez tekrarlandığı ifade edilir. Kur'an'ı karşılıklı olarak okuma ve bir diğerini kontrol etme geleneği, daha sonra İslam tarihi boyunca da 'mukabele' adı altında Müslüman toplumlarda devam etmiş ve günümüze kadar sürmüştür.

Allah Resulü nüzûl süreci boyunca kendisine vahyedilen ayetleri 'vahiy kâtipleri' diye adlandırılan okuma yazma bilenlere yazdırarak kayıt altına almıştır. Kur'an bu şekilde bir yandan ezberlenerek, diğer yandan da yazıya geçirilerek diğer insanlara ulaştırılmıştır. Kısacası Kur'an'ın cemi, 'ezberleme' (tilavet) ve 'yazma' (kitabet) şeklinde olmak üzere iki ayrı yolla sağlanmıştır.

Allah Resulü kendisine nazil olan ayetlerin tertibini de yapmış, vahiy kâtiplerine inen her ayetin hangi surenin neresine konulacağını bizzat söylemiştir. Tüm ayetlerin tertibinin bizzat Hz. Peygamber tarafından yapıldığı, yani ayetlerin tertibinin 'tevkifi' olduğu konusunda İslam âlimleri arasında görüş birliği (icmâ-i ümmet) vardır. Ancak surelerin tertibinin tevkifi mi yoksa sahabenin içtihadıyla mı olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Surelerin tertibi konusunda üç ayrı görüş vardır. Bazı âlimlere göre Kur'an surelerinin dizilişi de bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla sure tertipleri de tevkifidir. Ebu Cafer en-Nahhas (ö.338/949) ve Ebu Bekir el-Enbari gibi âlimler bu görüştedir. Bu görüşü savunanlar sahabe ve İslam ümmeti arasında Hz. Osman Mushafı üzerinde tam bir ittifakın olmasını ve şahıslara ait diğer Mushafların yakılmasını buna delil saymışlardır. İkinci görüşü savunan âlimlerse surelerin tertibinin tevkifi değil sahabenin içtihadıyla olduğunu iddia etmişlerdir. İmam-ı Malik'in (ö.179/795) bu görüşte olduğu nakledilmektedir. Üçüncü görüşü savunan âlimlerse ilk iki görüşü karşılaştırarak, orta bir yolu benimsemişlerdir. Surelerin büyük kısmının bizzat Hz. Peygamber tarafından düzenlendiğini, kalan kısmının da sonradan sahabe tarafından tertip edildiğini söylemişlerdir. Kadı Ebu Muhammed İbn Atiyye bu görüşü benimseyenlerdendir. Bu görüşü savunanlar sahabeye ait olan bazı şahsi Mushaflardaki sure tertiplerinin kısmen farklı olmasını buna delil olarak sunmuşlardır.⁴

Tedrici Nüzülün Hikmetleri

İslam bilginleri Kur'an'ın toptan değil de uzun bir zaman dilimine yayılarak belirli aralıklarla yaklaşık yirmi üç yıllık bir zaman diliminde nazil olmasının birçok hikmet ve inceliği barındırdığını belirtmişlerdir. Buna göre vahyin tedrici olarak nazil olması, gerek Hz. Peygamber'in nübüvvet hayatı ve gerekse Müslümanların Kur'an'la olan münasebetleri bakımından son derece yararlı ve verimli sonuçlar doğurmuştur.

1-Kur'an'ın tedricen vahyi Hz. Peygamber'in kalbine kolayca yerleşmesini, onun tarafından daha kolay bir şekilde hıfzedilmesini, hüküm ve hikmetlerinin zaman içinde daha iyi ve net olarak anlaşılmasını sağlamıştır. Bu gerçek bizzat Kur'an ayetleri tarafından da ifade edilmiştir.

2-Tedrici vahiy sürecinde özelde sahabe-i kiram genelde tüm İslam ümmeti, bilgi ve amel yönünden aşamalı ve tedrici bir eğitim sürecinden geçmiştir. Hz. Peygamber döneminde okuma-yazma oranı pek yaygın olmadığı için, ümmî olarak nitelenen Arapların ilahi hükümleri kolaylıkla benimsemeleri, cahiliye devrinden kalma kötü alışkanlık ve adetlerini belli bir zaman diliminde aşamalı olarak terk etmeleri sağlanmıştır. Yine bu yöntem Hz. Peygamber'e olduğu gibi o dönemde yaşayan diğer Müslümanlara da Kur'an ayetlerini belli bir zaman dilimi içerisinde daha rahat ve kolay hıfzetme imkânı vermiştir.

3-Kur'an ayetlerin yaşanan gelişmelere, aniden ortaya çıkan beklenmedik sorunlara ve olaylara göre nazil olması, birçok soru ve sorunun anında ve yerinde çözülmesini sağlamıştır. Kur'an'ın bazı ayetleri Hz. Peygamber'e sorulan bir soruya cevap olarak, bazı ayetler de yapılan hatalı bir davranışın düzeltilmesi, söylenen yanlış bir sözün veya yapılan yanlış bir fiilin tashihi için nazil olmuştur. Bu gerçek fikirlerle hadiseler, sorunlarla pratik çözümler arasındaki Kur'anî irtibatın daha dinamik bir yapıda tezahür etmesini sağlamıştır. “*Kâfirler “Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Onu senin kalbine sabitlemek için böyle yaptık ve tertil ile indirdik. Hangi misali getirirse getirsinler, sana daha doğrusunu ve en güzel açıklamasını getiririz.*” (25/Furkan, 32-33) Demek ki tedrici nüzülün hikmetlerinden biri de Hz. Peygamber'in sîretinde yaşanan her türlü itiraz, alay, sıkıntı, düşmanlık gibi olası gelişmelere karşı anında cevaplar verilmesidir. Kısacası Kur'an'ın nüzül süreci ve seyri, sîretin seyriyle refakat ve eşgüdüm içerisinde olmuştur.⁵

4-Vahyin tedrici olarak nazil olması Kur'an'ın Hz. Peygamber'in değil bizzat Allah kelamı olduğunun ve nüzülün de Allah'ın iradesine bağlı olduğunun kanıtı sayılmıştır. Nitekim bazı ayetler, sorulan soru veya ortaya çıkan probleme karşı Allah Resulü derhal bir çözüm istemesine rağmen, hatta kimi zaman zor durumda kalsa da onun istediği anda değil daha sonra nazil olmuş-

tur.⁶ Medine'ye hicretten sonra kiblenin Mescid-i Aksa'dan Mekke'ye doğru tahvil edilmesini emreden ayetler, Hz. Peygamber'in eşi ve müminlerin annesi Hz. Aişe'nin suçsuzluğunu belirten İfk hadisesi ile ilgili ayetler buna örnektir. Yine Yahudilerin sordukları bazı sorulara ertesi gün cevap vereceğini söyleyen Hz. Peygamber'in, vahiy gelmeyince zor durumda kalmasına rağmen vahyin gecikmesi ve ancak daha sonra cevap verebilmesi de bunu destekler. Bu maksatla inen Kehf Suresi'ndeki bir ayet, Allah Resulü'ne gelecekte yapmak istediği hiçbir iş için kesin söz vermemesini ancak 'inşallah' diyerek karşılık vermesini emretmiştir. Cenab-ı Hak bu tür ayetlerle zaman zaman Hz. Peygamberi uyarılmış ve ona dikkatli olması konusunda bazı öğütler vermiştir. Bu konuda örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Kısacası, Kur'an'ın toptan değil de belli aralıklarla nazil olması, okuma ve ezberlemede kolaylık, kaybolmayı engelleyecek şekilde yazılı olarak kayda geçme, hükümlerin kolay benimsenmesi, kişilerin ve toplumun belleğinde kökleşme, daha geniş kitlelere ulaşma ve hızla yayılma ve hayata tatbik edilmesinde kolaylık gibi birçok hikmete mebnidir. İlahi emir ve yasakların belli bir zaman dilimine yayılması, hayata tatbik edilmesini kolaylaştırmış, böylece Kur'an'ın hedeflediği erdemli ve adalete dayalı toplumsal bir düzenin kurulması hedefi, Hz. Peygamber'in hayatında gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber tebliğinin başarıya ulaşmasını hayattayken görme bahtiyarlığına erişmiştir. Son derece başarılı ve parlak zaferleri haiz olan Hz. Peygamber dönemi, sonraki Müslümanlar arasında mutluluk asrı anlamına 'asr-ı saadet' olarak adlandırılmıştır. Kur'an'ın nüzul sürecini izleyen inanç, ibadet ve ahlak eğitiminde tedricilik ilkesi, sonraki asırlarda tüm inananlar ve insanlık için somut bir örnek ve ispatlı model olmuştur. Bütün bunlar, İslam'ın hedeflediği kâmil mümin şahsiyetinin ve erdemli toplum modelinin oluşumunda Hz. Peygamber'in başarılı olmasını sağlamıştır.

Kur'an'ın Metin Tertibi

Kur'an'ın ayetlerinin tertibi bizzat Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerine yazdığı şekildedir. Onun vefatından sonra ilk halife Hz. Ebu Bekir ayet ve sureleri cem ettirip iki kapak arasına aldırarak Mushaf haline getirmiş, üçüncü halife Hz. Osman da bu Mushaf'ı ilmi bir heyete istinsah ettirerek bazı büyük şehir merkezlerine göndermiş, birini de Medine'de kendisine saklamıştır. Medine nüshasına "İmam Mushaf" denilmektedir. Halil b. Ahmed (ö.175/791) diğer büyük şehir merkezlerine gönderilen Mushaf'ların da "İmam" olarak nitelendirildiğini belirtmektedir.⁷ Hz. Osman'ın çoğaltarak resmileştirdiği mevcut Kur'an'ın metin tertibi, Fatiha Suresi ile başlayıp Nas Suresi ile biter. Bu tertipte Medine döneminde inen sureler genellikle başta,

Mekke döneminde nazil olan surelerse daha çok son kısımlarda yer alır. Medine döneminde inen sureler daha uzun, Mekke döneminde nazil olanlar daha kısadır. Mevcut tertipte ilk bakışta sanki uzun surelerden kısıllara doğru bir sıralama varmış gibi gözükse de, bunun bazı istisnaları da bulunabilmektedir. Aynı özelliğin ve istisnaların ayetler için de geçerli olduğu söylenebilir.

Kur'an sure ve ayetlerinin yaz-kış, seferde-hazarda, Mekke-Medine ve diğer bölgeler gibi farklı mekânlarda, yirmi üç yıllık bir zaman dilimine yayılarak nazil olması, nübüvvet hayatının bir kısmının Mekke, bir kısmının da Medine'de geçmesi, İslam bilginlerinin Mekki ve Medeni ayetleri belirleme konusunda farklı ölçütler kullanmalarına neden olmuştur. Ulema arasında Kur'an sure ve ayetlerinin Mekki ve Medenîliğini belirleme konusunda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Sure ve Ayetlerin Mekki ve Medenîliğini Belirleme

Kur'an sure ayetlerinin Mekki ve Medenîliğini belirleme konusunda İslam bilginleri arasında üç farklı görüş bulunmaktadır.

1-*Mekânî dikkate alan taksim*: Bu görüşü kabul edenler Mekke ve ona yakın olan Mina, Arafat ve Hudeybiye gibi bölgelerde nazil olan sure ve ayetleri Mekki; Medine ve ona yakın olan Bedir, Uhut vs. gibi bölgelerde nazil olan sure ve ayetleri ise Medenî olarak kabul etmiştir.

2-*Muhatapları dikkate alan taksim*: Bu görüşü kabul edenler Mekke ahalisine hitap eden sure ve ayetleri Mekki, Medine halkına hitap eden sure ve ayetleri ise Medenî olarak saymışlardır. Bu yaklaşımı kabul eden âlimlere göre “Ya eyyuhennâs!” (Ey insanlar!) diye başlayan sureler Mekki, “Yâ eyyuhellezîne âmenû!” (Ey iman edenler!) diye başlayan sure ve ayetlerse Medenîdir. Ancak bunun bazı istisnaları olduğu ve aksini ispat eden bazı örnekler bulunduğu için bu görüş pek itibar görmemiştir. Örneğin her ikisi de Medenî olan Nisa Suresi ilk ayetinde ve Bakara Suresi 21. ayetlerinde “Ya eyyuhennâs!” ifadesi bulunmakta, yine Mekki sayılan Hacc Suresi 77. ayetinde de “Yâ eyyuhellezîne âmenû!” ifadesi yer almaktadır.

3-*Zamanî dikkate alan taksim*: Burada zamanla kastedilen Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretidir. Bu taksime göre hicretten önce nazil olan sure ve ayetler Mekki, hicretten sonra nazil olan sure ve ayetlerse Medenî sayılmıştır. Bu görüşü kabul edenlere göre Mekke Fethi esnasında veya fetihden sonra Taif Seferi, diğer seferler ve Veda Haccı da dâhil olmak üzere hicret sonrasında inen bütün sure ve ayetler, nazil olduğu yere bakılmaksızın Medenî olarak kabul edilir.

Yukarıda zikredilen üç farklı görüş arasında ulema arasında çoğunluğun kabule şayan bulduğu görüş, zamanı yani Hicret'i dikkate alan taksimdir. Nüzul zamanını dikkate aldığı ve ilk iki görüşe göre daha kuşatıcı olduğu ve istisnalar içermediği için, hicreti esas alan görüş daha sağlam ve itimada şayan olarak kabul edilmiştir. Buna göre hicret esnası ve öncesinde nazil olan bütün sure ve ayetler Mekkî, hicret sonrasında nazil olan bütün sure ve ayetler ise Mekke'de inse dahi Medenî kabul edilir.⁸

Mekkî ve Medenî Sure ve Ayetleri Tespit

Klasik tefsir usûlü âlimleri bir surenin Mekkî veya Medenî oluşunun ancak Sahabe ve Tabiûn yoluyla gelen haberler kanalıyla bilinebileceğini belirtirler. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber'den herhangi bir sure ve ayetin Mekkî ve Medenî oluşu konusunda hiçbir açık beyan gelmemiştir. Vahyin iniş sürecine, indiği zaman ve mekâna canlı ve doğrudan tanıklık ettikleri için, sahabe-i kiram böyle bir açık beyana da pek ihtiyaç duymamıştır. Bu nedenle sure ve ayetlerin Mekkî ve Medenî oluşlarını tespit konusunda onların nerede, ne zaman, hangi olay üzerine ve kimler hakkında nazil olduğunu bilen, vahyin nüzul sürecinin canlı tanıkları olan sahabenin vereceği bilgiler ve onlardan nakledilen haberler kalmaktadır.⁹ Sahabe-i Kiram birçok ayetin nüzûlüne tanık olmuş, olmayanlarsa olanlardan dinleme fırsatı elde etmişlerdir. Bu nedenle sure ve ayetlerin Mekkî ve Medenîliği konusunda onların verdikleri haberler son derece önemlidir. Tamamen geçmişten gelen rivayetlere ve onları işitmeye dayalı olduğu için bu yaklaşım "simâî yöntem" olarak da adlandırılmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı âlimler ve nüzul süreci konusunda çalışan Kur'an araştırmacıları ve müfessirler, sure ve ayetlerin Mekkî ve Medenîliği tespit konusunda sahabe ve tabiûndan nakledilen rivayetler kadar, Kur'an'ın kendisinin de tanıklığına başvurulabileceğini, bu konuda surelerinin genel özellikleri ve içeriklerinin de yararlı olacağını belirtmişlerdir. Bu görüşü savunanlar surelerin üslup özellikleri ve içerdikleri konuların Mekkî ve Medenîliği tespitinde verimli sonuçlara ulaşmayı mümkün kılacak bazı ipuçları verebileceğini ifade etmiş ve bunu tefsirlerine uygulamaya çalışmışlardır. Bu anlayış sure ve ayetlerin Mekkî ve Medenîliğini tespitinde rivayetlere dayanma yerine, karşılaştırma ve akli mukayeseler yapmayı esas aldığı için "kiyâsî yöntem" olarak adlandırılmaktadır.

Tefsir Usûlü âlimleri bir sure ve ayetin Mekke döneminde mi yoksa Medine döneminde mi nazil olduğunu kıyas yoluyla tespit edebilmek için bazı almetlere, sure ve ayetlerin bazı üslup özelliklerine ve ele aldığı konuya baka-

rak da yapılabileceğini belirtmişlerdir. Buna göre bir surenin Mekki olduğunu belli eden somut ve açık alametler şunlardır:

- 1- Kur'an'ın 15 suresinde 33 defa geçen 'Kellâ' lafzının bulunduğu bütün sureler Mekki'dir. el-Ummânî bunun hikmetini şu sözlerle dile getirmiştir: Kur'an'ın son yarısının ekserisi Mekke'de nazil olmuştur. Mekkelilerin ekserisi büyüklük taslayan mütekebbir kimselerdi. İşte bu lafızların tekrarı ile onların bu mütekebbir tavırları reddedilmiş ve onlar bu yolla tehdit edilmişlerdir.
- 2- İçinde secde ayeti bulunan tüm sureler Mekki sayılmıştır. Hanefilere göre 14 surede secde ayeti bulunmaktadır ve bunların tamamı Mekkidir.
- 3- Bakara ve Al-i İmrân Sureleri hariç başlarında hecâ harfi (hurûf-u mukattaa) bulunan tüm sureler Mekki'dir.
- 4- Bakara Suresi hariç içinde geçmiş peygamberlerin kıssalarına yer veren sureler Mekki'dir.
- 5- Bakara Suresi hariç içinde Hz. Adem ve İblis kıssasına yer veren her sure Mekki'dir.
- 6- İçinde "Yâ ayyuhennâs" ibaresi bulunan sureler genellikle Mekki'dir. Ancak bunun bazı istisnaları bulunmaktadır; yukarıda buna değinilmişti.¹⁰

Bir surenin Medeni olduğunu gösteren açık ve somut alametler de şunlardır:

- 1- İçinde hadlerden (hudûd) ve miras paylarından (ferâiz) bahseden tüm sureler Medeni sayılmıştır..
- 2- Cihada izin veren veya cihada dair hükümler içeren bütün sureler de Medeni'dir.
- 3- el-Ankebut suresi hariç içinde münafıklardan bahseden sureler Medeni'dir. Ankebut Suresi ise sure olarak Mekki, ancak içinde münafıklardan bahseden ilk 11 ayeti Medeni'dir.¹¹

Yukarıda sayılan somut alametlerden başka Mekki ve Medeni Sureler arasında üslup, mana, belağat ve konusal özellikleri itibariyle de bazı ayırt edici farklar ve özellikler bulunmaktadır. Mekki ve Medeni sureler arasında varolduğu kabul edilen ve Mekki sureleri Medeni surelerden ayırmaya yarayan bazı konusal farklılıkları şunlardır.

- 1- Mekki surelerde daha çok inanç konuları üzerinde durulur. Mekke döneminde inen surelerde daha çok Allah, Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü oluşu ve ahirete iman gibi itikat konularına ağırlık verilir. Şirk ve putperestliğe karşı hücum edilir. Müşriklere çeşitli misaller verilerek ve bazı akli deliller sunularak putlara tapmanın saçmalığı ve yanlışlığı vurgulanır. Müşrikleri,

putperestleri ve inkârcıları, şirk ve küfürden sakındırma amacına yönelik konular Mekki surelerde daha ağırlıklı bir yer işgal eder.

2- Mekke döneminde nazil olan surelerde göklerin, yeryüzünün, insanların ve diğer canlıların yaratılışı üzerinde düşünmeye, varlıklar hakkında incelemeler ve gözlemler yapmaya ve sonuçta ibret almayı sağlayacak tarzda nazar ve tefekküre çağrılar yapılır. Mekki sure ve ayetler çeşitli akli deliller sunma ve değişik örnekler vermek suretiyle muhatapları, kendilerinde ve evrende var olan diğer varlıkların içerdiği sayısız ayetleri ve yaratılış sırlarını düşünmeye ve tefekküre çağırır.

3- Mekki sure ve ayetlerde Mekke ahalisinin adam öldürme, haksız yere kan dökme, masum ve günahsız kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye, yetim malı yeme, zayıf ve güçsüzlere yönelik zulüm ve haksızlık etme gibi daha birçok kötü huy ve davranışlara eleştiriler yer alır. Müşriklerin son derece insanlık dışı çirkin cahili adetlerinden bahsedilerek, bunlardan uzaklaşmaya, kötü huylardan arınıp iyi huylar ve ahlaki güzelliklerle donanmaya yönelik konulara ağırlık verilir.

4- Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi geçmiş peygamberlerin hayatlarından son derece çarpıcı, etkileyici ve ibret verici hikayeler anlatılır. Bu şekilde müşrikler ve kâfirlere muhtelif örnekler verilerek yaptıkları kötü davranışların sonucu konusunda düşünmeye çağrı yapılır; geçmiş milletlerin yaşadıkları felaketlerden ders almaları istenir. Yine bu kıssalarda Müminlere sıkıntılara karşı sabırlı olma, inançlarında kararlılık gösterme ve hak yolda azimli olmaya dair telkinler yer alır. Söz konusu kıssalar müminlere inançlarında sebat etme ve sabır göstermeleri için cesaretlendirici öğütler içerir. Geçmiş peygamberlerin kıssaları ve iman davasında yaşadıkları sıkıntılar, çektikleri çileler, karşılaştıkları zorluklar anlatılarak, Allah Resulüne yılmaması ve sabırlı olması tavsiye edilir; onların yaşadıklarını hatırında tutması istenir. Geçmiş nebilerin mücadelelerini örnek alması istenir.

Medenî sureleri Mekki surelerden ayıran bazı konusal farklılıkları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Medenî surelerde iman konusu büyük ölçüde çözüme kavuştuğundan artık ibadet, muamelat, ahlak ve sosyal ilişkilere dair konular üzerinde durulur. Bu dönemde nazil olan sure ve ayetlerde muamelata dair mevzular daha ağırlıklı yer işgal eder.

2- Cihada izin verilir ve yeri geldiğinde Allah yolunda savaşın gerekli ve önemli olduğu vurgulanır; bu çerçevede Hz. Peygamber'in müşriklere karşı yaptığı Bedir, Uhut ve Hendek Savaşı, Mekke'nin Fethi ve Tebuk Seferi gibi diğer savaşlarda ashabin takındıkları tutumlardan bahsedilir. Adı geçen sa-

vaşlara ve savaş sonrasında yaşanan gelişmelere yalnızca Medenî surelerde değinilir.

3- Medenî surelerde yerine göre Münafıklardan ve onların takındıkları tavırlardan bahsedilir. Kalplerinde hastalık olan Münafıkların Hz. Peygambere ve müminlere karşı kurmaya çalıştıkları tuzaklardan, çevirdikleri entrikalardan; Allah'a, Hz. Peygamber'e ve inananlara karşı sergiledikleri ikiyüzlü tutumlarından bahsedilir. Münafıkların içyüzleri deşifre edilerek kurdukları tezgâhlar Hz. Peygamber'e haber verilir; müminlere ve Hz. Peygamber'e yönelik gizli niyetleri açığa vurulur; ikiyüzlü ve ikircikli tavırları nedeniyle ağır eleştiriler ve tehditler yöneltilir.

4- Medenî surelerde genellikle Yahudi ve Hıristiyanlar gibi daha önce kendilerine kitap verilmiş olan Ehl-i Kitab'a ve onlarla Müslümanlar arasındaki ilişkilere değinilir. Yahudi ve Hıristiyanlar, Hz. İbrahim'in de benimsediği ortak bir kelimeye yani şirkten arınmaya ve tevhit inancında birleşmeye davet edilir. Üç dinin de ortak atası olan Hz. İbrahim'in hanif diye nitelenen Allah'ın birliği inancı yüceltilir. Böylece ehl-i kitabın Hz. Peygamber'in nübüvetini kabulü istenir ve İbrahim'in çocuklarının, Allah'a teslim olması yani 'İslam'a girmesi istenir.

5- Medine döneminde nazil olan surelerde devletlerarası ilişkilerden ve İslam ümmeti ile diğer toplumlar arasındaki münasebetlerden de bahsedilir.

Mekkî ve Medenî sureleri birbirinden ayırt edici bazı üslup farklılıkları da bulunmaktadır. Muhatapları şiir ve edebiyat alanında fesahat ve belagat ehli oldukları için olsa gerek üslup açısından Mekke döneminde nazil olan sure ve ayetler genellikle daha kısa ve ibareleri daha vecizdir.¹² Mekkî surelerde kase, darb-ı mesel, teşbih, ayrıca bazı cümle ve ifadelerin tekrarına yer verme gibi muhtelif söz sanatları daha fazla kullanılmıştır. Kur'an elbetteki bir şiir kitabı ve Hz. Peygamber de bir şair değildir. Bu gerçek bizzat Kur'an tarafından da dile getirilmiştir. Ancak Mekkî sure ve ayetlerin nesirden ziyade nazma yakın bir üsluba sahip oldukları söylenebilir. Medenî sure ve ayetler Mekkî sure ve ayetlere oranla daha uzundur. Bu surelerde müminlere dini emirleri açıklama amaçlandığı, şerh ve izah yolu tercih edildiği için, itnâb ve tatvil yolu daha fazla tercih edilmiştir.¹³ Hitap açısından Medine döneminde nazil olan sure ve ayetlerin ibarelerinin daha sakin ve durgun olduğu söylenebilir. Bu cümleden olmak üzere Medenî surelerin kullandığı üslup Mekkî sure ve ayetlere göre daha yumuşaktır. Ayrıca ayetler arasındaki fasılalar da daha uzundur. Bu nedenle Medenî surelerde nazımdan çok nesre yakın bir üslubun var olduğu söylenebilir.

Mekkî Surelerde Medenî, Medenî Surelerde Mekkî Ayetler

Kur'an'ın tertibinde surelerin Mekkî ve Medenîliği ayetlerin çoğunluğunun hangi dönemde indiği dikkate alınarak belirlenmiştir. Çoğu ayeti hicretten önce inenler Mekkî, hicretten sonra inenler de Medenî olarak kabul edilmiştir. Mekkî surelerin içinde Medenî, Medenî surelerin içinde de bazı Mekkî ayetlerin bulunduğu bilinmektedir. Mekkî ve Medenî oluşu bakımından bakıldığında Kur'an surelerinin farklı bir özelliği daha ortaya çıkmaktadır:

- 1- Surenin tamamı Mekkî olabilir.
- 2- Surenin tamamı Medenî olabilir
- 3- Sure Mekkî olup içinde bazı ayetler Medenî olabilir
- 4- Sure Medenî olur, fakat içinde bazı ayetler Mekkî olabilir.

Kur'an surelerinin kaç tanesinin Mekkî, kaç tanesinin Medenî olduğu konusunda İslam âlimleri arasında tam bir ittifakın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda gerek sayı gerekse sure isimleri bakımından birbirinden farklı görüşlerin ortaya atıldığı görülmektedir. Celaleddin es-Suyûtî'ye (ö.911/1505) göre Kur'an surelerinin 82 tanesi Mekkî, 20 tanesi Medenî, 12 tanesi de ihtilafıdır. ez-Zerkeşî'ye (ö.794/1392) göre ise 85 sure Mekkî, ihtilafı olan Fatıha Suresi'ni de dahil edersek kalan diğer 29 sure ise Medenîdir.¹⁴ Sahabe'den Übey b. Ka'b'a göre toplam 87 sure Mekkî, 27 sure de Medenî'dir. Alman müsteşrik Theodor Nöldeke (ö.1930) yaptığı bir araştırmada 90 sureyi Mekkî, 24 sureyi de Medenî kabul etmiştir.¹⁵ Ebul Ferec İbnul Cevzi'nin (ö.597/1201) naklettiğine göre ise 29 sure Mekkî, 85 sure ise Medenî sayılmaktadır.¹⁶ Mısır Meliki Fuat'ın 1342/1923 yılında ilmi bir heyete tetkik ettirerek bastırıldığı bugün Müslümanların elinde yaygın olarak kullanılan Mushaf'a göre 86 sure Mekkî, 28 sure ise Medenî kabul edilmektedir. Bu mushafın her suresinin başında surenin Mekkî veya Medenî oluşu, Mekkî, surelerde Medenî; Medenî surelerde ise Mekkî ayetler hakkında kısa bilgi verilmekte, bir surenin başında o surenin hangi sureden sonra nazil olduğu ve ihtiva ettiği ayet sayısı da bildirilmektedir.¹⁷

Yukarıda sayılan listelerde yer alan surelerin Mekkî ve Medenîliğini tespitite tam bir kesinlik olmasa da sonuç itibariyle Mekke döneminde nazil olan surelerin sayısının Medine döneminde nazil olan surelere oranla daha fazla olduğu söylenebilir. Hacim olarak bakıldığında iki dönemde inen sure ve ayetler arasında büyük bir farklılığın olmadığı söylenebilir.

Çağdaş Kur'an müfessirlerden Muhammed İzzet Derveze (ö.1984) Kur'an'ı, Mushaf tertibine uyarak yorumlayan geleneksel tefsirlerden farklı olarak, tefsir tarihinde ilk defa nüzul sırasına göre açıklama yoluna gitmiştir. Kur'an su-

relerinin nüzül tertibini, rivayetlere ilaveten, üslupları ve genel özelliklerini dikkate alarak sıralamaya çalışmış, böylece yeni bir yöntemi uygulamıştır. Derveze, tefsirinde Mısır Meliki Fuat'ın ilmi bir heyete tetkik ettirerek bastırıldığı mushafı esas aldığı belitmiş, bu Mushaf'ta 86 surenin Mekki, 28 surenin Medeni kabul edildiğini belirtmiştir.¹⁸ Adı geçen Mushaf'ı hazırlayan heyetin yaptığı tasnifte Mekki sûrelerdeki Medeni ayetlerin sayısının 147, Medeni sûrelerdeki Mekki ayetlerin sayısının ise 7 olarak kabul edildiğini ifade etmiştir.¹⁹ Tefsirinde temelde adı geçen Mushaf'ın tertibini esas almıştır. Ancak gerek sûrelerin tertibi ve gerekse Mekki sûrelerdeki Medeni ve Medeni sûrelerdeki Mekki ayetlere yaklaşımda Kur'an'ın bütünlüğü, siyak-sibak, mana bütünlüğü, yer aldıkları konum ve diğer ayetlerle üslup uyumu gibi özellikleri dikkate alarak Mekki sûrelerdeki medeni ayet sayısını 147'den 9 ayete indirmiştir. Medeni sûrelerde var olduğu kabul edilen Mekki ayetlere dair rivayetleri ise, siyak-sibak, mana bütünlüğü, konu, konum ve üslup uyumu özelliklerini dikkate alarak tümüyle reddetmiştir. Yine surelerin iniş tertiplerinde de bazı değişiklikler yapmıştır.²⁰

Nüzül sırasını esas alan müfessirler kadar oryantalistlerin çalışmalarında da Mekki ve Medeni sure ve ayetlerin tertibi konusunda öteden beri bazı farklılıkların varlığı dikkati çeker. Batıda uzun bir geçmişi olan sure ve ayetlerin nüzül tertibi ile ilgili çalışmalarda tam bir birlik ve bütünlüğün sağlanmadığı görülür.²¹ Benzer tespitin Müslüman müfessir ve araştırmacıların çalışmaları için de söz konusu olduğu söylenebilir. Ancak bunların tümüyle başarısız, yararsız, verimsiz ve sonuçsuz çabalar olduğu söylenemez. Nüzül sırasına göre yazılan en son tefsirlerden birinin müellifi olan Muhammed Abid el-Cabiri, 90 sureyi Mekki, 24 sureyi de Medeni olarak kabul etmiştir. Bu konudaki farklılıkların gerek raviler ve gerekse müfessirlerin tasnifinde söz konusu olabildiğini, bunun gerek ravilerin nakilleri ve gerekse rivayetlere ilaveten üslup ve içerik gibi diğer özellikleri dikkate alanların yaklaşımlarından kaynaklandığını belirtmiştir.²² İhtilaf ve farklılıklara rağmen tefsirde nüzül sırasını esas almanın siyerle tefsirin, siretle suverin eşgüdümü ve irtibatını ortaya koyacağını, tefsirde son derece yararlı yorumlara imkân tanıyacağını ifade etmiştir.

Nüzül tertibi konusunda sergilenen çabaların yoğunlaşması daha ileri ve sağlıklı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılacaktır. Ancak son tahlilde bütün bunların ilahi mesajın içeriği ve genel hedefi bakımından Kur'an'ın evrensel ilkelelerini değiştirmeyeceği, akademik araştırma ve inceleme düzeyinde kalacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Son tahlilde Kur'an, bilgi kadar amelî ve pratik hayatı da önceleyen, öte dünyada insanların sahip oldukları bilgiden ziyade o bilgilerin sağladığı pratiklerden, bireylerin yaptıkları veya yapmadıkları amellerden dolayı hesaba çekileceklerini vurgulayan bir kitaptır.

Sonuç

Kur'an Allah resulüne yaklaşık yirmi üç yıllık bir zaman diliminde, olayların gelişimine göre belli aralıklarla nazil olmuştur. İlahi vahiy, hem şifahi/ezberleme hem de kitabi/yazılı şekilde cemedilerek koruma altına alınmıştır. Surelerin büyük bir kısmı yirmi üç yıllık nübüvvet hayatının Mekke döneminde, kalan kısmı da Medine döneminde nazil olmuştur. Mekke ve Medine döneminde nazil olan sure ve ayetlerin bazı bakımlardan farklı üslup özellikleri, alâmetler ve konusal hususiyetler taşıdığı görülmektedir. Allah Resulünün hayatı ve Kur'an ayetlerinin nüzul sürecinin dinamik yapısı, tebliğ sürecinde yaşanan gelişmelerle bütünlük içerisinde oluşu Kur'an'ın metin tertibinin diğer ilahi kitaplara göre nevi şahsına münhasır özellikler arz etmesini sağlamıştır.

Mekke ve Medine döneminde nazil olan sure ve ayetler kendilerine özgü bazı farklı özellikler arz etse de her iki dönemde nazil olan sure ve ayetlerle önce tevhid, nübüvvet ve ahiret inancını işleyerek nebevi geleneğin ortak hedefi olan iman esaslarının kökleştirilmesini hedeflemiştir. Medine döneminde nazil olan sure ve ayetler Mekke döneminin temelleri üzerinde yükselmiş, her iki dönemde Kur'an ayetleri bireysel ve toplumsal bakımdan insanları Allah'ı tanımaya, ameli hükümleri yerine getirmeye, kişi ve toplumları kötü huy ve alışkanlıklardan arındırıp iyi huy ve alışkanlıklarla donanmaya yöneltmiştir. Tedrici bir yöntemi esas alan Kur'an insanları iman, amel ve ahlaki yönden terbiye etme ve kemale erdirme gayesi gütmüştür. Her iki dönemde nazil olan ayetler genel manada yeryüzünde bireyi ihmal etmeden adalet ve ahlaki temellere dayanan sosyal bir düzenin tesisini gaye edinmiştir. İçerdiği mesajlar ve insanlığı yönlendirmek istediği hedefler noktasında evrensel bir takım itikadi, ibadi, ameli ve ahlaki ilkeler sistemiyle bir hidayet ve nur kaynağı olma vasfını korumuştur.

Notlar

- ¹ Geniş bilgi için bkz: Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.
- ² ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1988, I, 248; es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk: Mustafa Dib el-Buğa, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1993, I, 25.
- ³ Seyyid Kutup, *et-Tasvirü'l-fenniyyu fil-Kur'an*, Daru's-şuruk, XVI. Baskı, Kahire 2002, s. 11.
- ⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDVY, Ankara, 1983, s. 58.
- ⁵ Muhammed Abid el-Cabiri, *Fehmu'l-Kur'ani'l-Hakim*, Merkezu Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, I. Baskı, Beyrut 2008, I, 17.
- ⁶ ez-Zurkânî, *Menâbilü'l-irfân*, Darul Fikr, Beyrut, 1988, I, 53-60
- ⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-a'yn*, thk. Abdulhamid Hendavi, Daru'l-kütübü'l-ilmiiyye, Beyrut, I. Baskı, 1424/2003, I, 88.

- ⁸ ez-Zerkeşi, *el-Burbân*, I, 239; es-Suyutî, *el-İtkân*, I, 26-27; ez-Zerkânî, *Menâbilu'l-irfân*, I, 194; Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, s.79; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.59-60.
- ⁹ es-Suyutî, *el-İtkân*, I, 27; ez-Zerkânî, *Menâbilu'l-irfân*, I, 196.
- ¹⁰ ez-Zerkeşi, *el-Burbân*, I, 240; es-Suyutî, *el-İtkân*, I, 53-54.
- ¹¹ ez-Zerkeşi, *el-Burbân*, I, 240-241; ez-Zerkânî, *Menâbilu'l-irfân*, I, 197-198; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 61.
- ¹² Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 61.
- ¹³ ez-Zerkânî, *Menâbilu'l-irfân*, I, 203; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 61-62.
- ¹⁴ ez-Zerkeşi, *el-Burbân*, I, 251.
- ¹⁵ es-Suyutî, *el-İtkân*, I, 27; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.62.
- ¹⁶ İbnul Cevzi, *Funûnu'l-efnân fi ulûmi'l-Kur'an*, Darul Beşair, Beyrut, 1987.
- ¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.62.
- ¹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 62.
- ¹⁹ Derzeve, *Kuran Cevap Veriyor*, çev: A.Baykal, Yöneliş Yay. Ist 1988, s. 446.
- ²⁰ Muhammed İzzet Derzeve, *et-Tefsîru'l-hadîs*, Matbaatu İsa el-Bâbi el-Halebî, Mısır 1961-1963, I, 16.
- ²¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Mesut Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.
- ²² el-Cabiri, *Febmu'l-Kur'ani'l-Hakim*, III, 35.

